

PROBLEMI PREZENTACIJE SPOMENIKA KULTURE

Opšta karakteristika dosadašnjeg razvoja službe zaštite spomenika kulture u zemlji svodi se uglavnom na brigu za očuvanje i održavanje spomenika. Na toj tačci, interes konzervatora se zastavio. Tko će koristiti spomenik i na koji način o tome oni ne vode brigu. O tim i takvim pitanjima, konzervatori se ne pitaju. Brigu vode komunalni organi opštine, odnosno sreza. Posljedica takvog stanja stvari, sasvim je razumljivo, je jedna dosta štetna praksa praktičnog korištenja spomenika, o kojemu je problemu već ranije bilo riječi (Smail Tihić »Spomenici kulture i njihova namjena«, »Naše starine«, broj VI).

Natičući, uzgred, ova sumarna zapažanja došli smo i do osnovnog našeg pitanja: Kakva je uopšte svrha zaštite spomenika kulture u savremenim našim društvenim uslovima? Da li zbog njihovog korištenja za potrebe domaće privrede i ekonomike; zbog očuvanja kao dokumenata kulturne i političke prošlosti naših naroda; ili — na kraju — kao objekata koji treba da postanu aktivne naučne i kulturno-prosvjetne ustanove? Sasvim je jasno da se u ovako alternativno postavljenoj formi ne možemo decidirano odlučiti ni za jednu od ovih pretpostavki. Jer, normalno je utvrditi da svaki od pomenuta tri slučaja može doći u obzir što je — razumljivo — uslovljeno nizom okolnosti, i što — prirodno — stoji u uslovnoj vezi s prirodom objekta i stepenom njegove izdržljivosti. Jedan konstruktivno snažan i statički čvrst most može se bez teškoće (Uključiti u dnevni saobraćaj. To je, uostalom, i sasvim razumljivo ukoliko je takav zahtjev imperativ našeg vremena. Analogno tomu, i dobro očuvani skladišni prostor treba da dobije adekvatnu namjenu. No, neukusno i nesrećno bi bilo kada bi mi i svaki drugi raspoloživi prostor koristili u tom smislu, dakle, kao

skladište, ili pak, kada bi svaki sačuvani most — pošto po to — htjeli uključiti u dnevnu službu, ne vodeći, pritom, računa i o njegovoj fizičkoj snazi i izdržljivosti. Takva praksa, zacijelo, ne bi donijela veće privredne, a tako ni druge društvene koristi. Štaviše, ona bi nanijela štetu objektu i moralnom prestižu našeg društva.

Zaštita, pak, spomenika samo u smislu dokumenata prošlosti, nijemih svjedoka svoga vremena, svela bi se — u krajnjoj svojoj određenosti — na zaštitu radi zaštite, što svakako nije svrha, ni cilj naše zaštitne politike. Prijedlog, međutim, dat u pravcu korištenja spomenika kulture kao aktivnih naučnih i kulturno-prosvjetnih ustanova, usmjeravanje, dakle, u pravcu korištenja njihovih estetskih, umjetničkih i drugih vrijednosti na planu kulturno-umjetničkog i estetskog vaspitanja širih narodnih masa jeste prva i specifična korist koju društvena zajednica treba i očekuje od spomenika. Približiti, dakle, spomenike javnosti, uspostaviti s njom stalnu a čvrstu vezu na opšte dobro naših građana, čini se da je i najadekvatnija korist koju društvo očekuje od spomenika u zamjenu za svu pažnju i brigu koju ono pokazuje za njihovo očuvanje i održavanje. I upravo je to problem o kojemu sam, u ovoj prilici, želio da istaknem nekoliko misli.

Problem prezentacije spomenika kulture, njihovo, dakle, uključenje u život kao aktivnih faktora odgoja, u kulturno-prosvjetnom smislu, nije dosada razmatran. To pitanje, uostalom, nije obuhvaćeno ni Zakonom o zaštiti spomenika kulture, ni bilo kojim pravilnikom ili uredbom. Štaviše, ono nije pokretano ni u okviru rada stručnih udruženja konzervatora! Pa ako apstrahujemo problem prezentacije muzejskih predmeta koji spada u domen brige muzealaca, i u oblast razmatranja

kojima se bavi muzeologija, onda — sasvim pouzdano — možemo ustvrditi da je problem prezentacije nepokretnih spomenika kulture, kao i pokretnih koji stoje izvan muzejskih zbirki, ostao do danas neobuhvaćen. Sve je prepušteno slučaju, nekoj kampanjskoj akciji (naprimjer, u okviru proslave »Nedjelje muzeja, spomenika kulture i prirode«). Čvrstih nekih osnova i uputstava u tom smislu nema. Uz korištenje za dnevne potrebe privrede i ekonomike, spomenici se uglavnom eksploatišu kao turističke atraktivnosti i kurioziteti. Njihovi tumači — mahom profesionalni vodiči — najčešće u posjedu oskudnog znanja o materiji koju objašnjavaju — daju samo opšti opis objekata, protkan po kojom anegdotom i fabulom. Ovakva interpretacija namjenjena je, uglavnom, strancima — turistima, i u osnovi je propagandnog karaktera, dakle, turistički-atraktivna. Ona druga daleko važnija, prosvjetno-naučna, edukativna (u istorijskom, umjetničkom i estetskom smislu) — namjenjena domaćoj javnosti — najširim krugovima naših građana — potpuno je zanemarena. Rijetki pokušaji i nastojanja učinjena u tom pravcu efemernog su karaktera i bez čvršće naučne osnove. Sračunati na jednu ili dvije prigode — ovakvi pristupi su nesistematski, nedovoljno stručno i naučno proučivani.

Pa ako se složimo s prethodno izrečenom mišlju da u uslovima našeg društvenog razvitka spomenici kulture i prirode treba da prvenstveno služe pedagoško-odgojnom cilju, da postanu, dakle, škole za širenje prosvjete i kulture u narodu — onda, sasvim postaje jasno, ovome pitanju treba posvetiti i odgovarajuću pažnju. Prije svega, trebalo bi razmotriti i iznaći pogodne forme i oblike prezentacije, odrediti organe koji bi s tim bili stalno zaduženi, osigurati materijalna sredstva u tu svrhu, izvršiti izbor spomenika, i osposobiti ih za ovaj zadatak, itd.

Članak nema pretenzija da u tom smislu daje neke konkretne prijedloge, budući da takva forma rada zahtijeva poseban i veoma studiozan rad čitavog niza eksperata. Naša je želja da u ovoj prilici potaknemo to pitanje, usto i iznesemo razloge u tom smislu, iz svakidašnje naše prakse, koja ukazuje na svu akutnost ovog problema i potrebu njegovog punog razumijevanja.

Za prilike u Bosni i Hercegovini od posebnog je značaja problem zaštite mnogih pokretnih spomenika kulture na terenu. Ovo pitanje i pored svih dosada, Zakonom pomognutih, u praksi preduzetih mjera ostalo je ti dalje otvoreno. Svakodnevna praksa potvrđuje da takvi predmeti (slike, ikone, knjige, predmeti umjetnog zanatstva, etnografski rariteti) nestaju na očigled organa zaštite. Putevi su različiti i uglavnom spekulativne, trgovačke naravi. Na ovom poslu angažovali su se profesionalni trgovci i preprodavci, razni skupljači i »ljubitelji« starina, »pseudonaučni« rad-

nici, i drugi građani različitih profesionalnih orijentacija. Mnogi od tih predmeta završe u komisionim prodavnicama antikviteta kakve srećemo u nekoliko naših većih gradova, drugi se skrivaju u privatnom posjedu, do prve povoljne prilike, dok se treći prenose preko granice da se više nikad ne vrata u maticu zemlju. Najčešće žrtve ove — u osnovi — nemoralne, zbog tog i nedozvoljene, trgovine su privatni vlasnici, koji su, mahom, slabi poznavaoi realnih ekonomskih vrijednosti predmeta koje posjeduju. Zato ih prodaju u bescijenje. U tom smislu najviše su pogođene crkve. Ovo je i razumljivo kada se zna da su one i najveći posjednici starijih umjetničkih predmeta, posebno ikona i stvari crkvene upotrebe. Za prilike u Bosni i Hercegovini, ova praksa ima najjačeg odraza u odnosu na predmete pohranjene u pravoslavnim seoskim crkvama (posebno Hercegovine), manje na muslimanske bogomolje, budući da takvih predmeta ima relativno mali broj, dok su u seoskim katoličkim crkvama takvi predmeti prava rijetkost, ali ako ih ima onda su dobro čuvani i osigurani.

Do prije kraćeg vremena (osobito do posljednjeg rata) teško je bilo naći pravoslavnu crkvu u Hercegovini da ona nije — u svom posjedu — imala bar jednu ili dvije ikone. Na nekim mjestima nalazilo ih se i u većem broju. Situacija se, danas, umnogome — izmijenila. Ratna stihija nanijela je ogromne štete. U vrtlogu tih teških zbivanja bespovratno su izgubljeni brojni i vrlo vrijedni umjetnički predmeti. Pa ipak je nešto ostalo. Onaj ko je obilazio seoske crkve Južne Hercegovine, tokom prvih posleratnih godina, mogao je u njima naći i po koji vredniji umjetnički predmet. Nekoliko godina kasnije tih je predmeta bilo sve manje. Oni su nestajali. Mnogi su propali zbog zapuštanja (Duži, i crkvice u Trebinjskom i Popovom Polju), od vlage, od kiše, mehaničkih oštećenja, i slično. Drugi su otuđeni na razne načine (krađa, zamjena, posudba, i sl.). Evo kako se to uglavnom događa. Ključevi seoske crkve nalaze se obično kod nekog seljanina, najčešće nepismenog, ili polupismenog čovjeka. On ih drži da bi njima otvorio vrata crkve u prigodama kada u selo navraća sveštenik, ali i onda kada u posjetu dolazi nepoznati građanin iz većeg gradskog centra. Dovoljno je da takav čovjek saopšti da je došao iz Beograda ili iz Sarajeva, da je profesor ili inženjer, i da je došao s poslom, da pregleda crkvu i stvari u njoj, seljak će mu bez pogovora predati ključeve, kroz to i crkvu i predmete u njoj. Naivan, u svom prilaženju ljudima, vraća se s nenarušenim mirom u kuću, na njivu, na posao... Proći će i čitav dan, a on neće ni pokušati da izvidi šta radi taj stranac u crkvi. Za to vrijeme »naučni« će radnik, ili »ljubitelj starina« realizovati svoju namjeru. Bez muke je izuzeo ono za što je smatrao da realno

ima najveću umjetničku vrijednost. Seljaku je ili povratio ključeve ili ih je ostavio da on sam dođe po njih. Čovjek iz grada se izgubio, s njim i pojedini vrijedni predmeti iz sastava umjetničkog inventara crkve (Ošanići kod Stoca, Kozluk kod Zvornika, Bijeljina). U nekim drugim slučajevima, za vrijedne umjetnine davani su jeftiniji predmeti tvorničke proizvodnje, bez gotovo ikakvih umjetničkih kvaliteta (Tavna). U pojedinim, iako veoma rijetkim prilikama, su i suvlasnici umjetničkih predmeta vršili njihovo otuđivanje (Tvrdoš)...

Da doskoči toj neprilici, Zavod za zaštitu spomenika kulture Bosne i Hercegovine piše cirkularno pismo crkvenim vlastima i ukazuje na svu štetu takve prakse pa predlaže da crkva za buduće čuvare ključeva bira pismena lica. Ulaz u crkvu — sugerira Zavod — i pravo pregleda predmeta umjetničkog značaja i vrijednosti mogu imati samo lica snabdjevena dozvolom nadležnog crkvenog starješinstva ili područnog zavoda za zaštitu spomenika kulture. Pa makoliko je ovaj prijedlog bio umjestan i svrsishodan, u praksi on nije donio željene rezultate. Personalna pomjeranja, koja bi crkva morala da izvrši u nastojanju za iznalaženjem pismenijih čuvara seoskih crkvice i onih koji bi taj posao savjesno a besplatno ispunjavali, nisu mogla da budu realizovana. Za to bi trebala posebna budžetska sredstva, a crkva ih nema. Situacija je — prema tome — ostala i dalje ista. Takvo je stanje danas. Pokretni umjetnički predmeti, razmješteni u tako neobezbijedenim prostorima, raštrkanim na širokom, često vrlo teško pristupačnom, terenu — izloženi su i dalje propadanju, i otuđivanju, Fundus našeg umjetničkog inventara konstantno se smanjuje. Da ne govorimo o onim potpuno napuštenim crkvicama koje su još u gore položaju, jer nesamo da nemaju čuvara, ni ključeva, već čak ni brave na vratima ili vrata na crkvenoj zgradi. Kod takvog stanja stvari postavlja se odmah i pitanje: šta sve treba preduzeti da se ovako nastala, u osnovi teška, situacija popravi pa da se spriječi daljnje siromašenje spomeničkih fondova naše Republike? Zakon, u ovakvim slučajevima (nebriga, nečuvanje, nemar, nehat) predviđa sankcije — oduzimanje predmeta od vlasnika i njihovo prenošenje u državnu svojinu. Drugim riječima, takve bi predmete trebalo prenijeti u muzeje i galerije, gdje bi im — praktično — bio osiguran krov nad glavom, pomoć konzervatora i mogućnost javne ekspozicije. Društvena korist takve prakse, uostalom, bila bi nesumnjiva. Predmet bi bio očuvan od svih formi otuđenja, od fizičkog i tehničkog propadanja, usto bi bio korišten — kao muzejski ili galerijski eksponat — namijenjen u edukativno-prosvjetne svrhe. Ali, zbog činjenice da je pravni vlasnik tih predmeta crkva, postupak ove vrste, ma koliko bio zakonski opravdan

i logično shvatljiv — može povući sobom nerazumijevanje crkvenih vlasti, kroz to i politički štetne posljedice. Teško je, naime, vjerovati da bi svi crkveni organi sasvim pravilno mogli da shvate takvu akciju službe zaštite. Zbog navedenog, za ovakve slučajeve trebalo bi iznaći druga, povoljnija, rješenja.

Republički zavod može uviđajući neophodnost takve akcije, da ukaže odgovornim crkvenim vlastima svu težinu problema i da — koristeći svoj stručni ugled, zakonske mogućnosti i interes zajednice — predloži prenošenje tih predmeta u državne muzeje, ili pak njihovo pohranjivanje u crkvenim riznicama koje bi se mogle osnovati, u najvažnijim sjedištima crkvene uprave (Mostar, Tuzla, Banjaluka), dakle, u sjedištima episkopija.¹ Izuzetno takve bi se riznice mogle osnovati i u drugim mjestima, u kojima se na jednom mjestu — nalazi okupljeno veće mnoštvo kulturno-umjetničkih predmeta (Livno, Tešanj). To bi ustvari, bili — neke vrsti — crkveni muzeji, zbirke, galerije slika, itd. Pomoć organa zaštite (stručna — kad postavke izložbe, kod konzervatorskih zahvata, tehnička — napr. kod obezbjeđenja potrebnog izložbenog prostora, i sl. (treba da je tolika i takova da osigura formiranje zbirke, da bi one — poslije — poprimile isključivo javni karakter. Dakle, pristup u iste bio bi otvoren javnosti. Aspekt zaštite — prvenstveno — a onda i vaspitno-prosvjetna funkcija tih ustanova, i takvo njihovo mjesto u savremenim našim društvenim uslovima — morali bi biti i osnovni razlog njihovom osnivanju. Jasno je da će za normalno funkcionisanje i rad tih institucija biti potrebno donošenje posebnih pravilnika koji bi regulisali ovu materiju.

Da rezimiramo: korist od ovakvog rješenja bila bi višestruka: Ugrožene predmete s terena učinili bi sigurnim od otuđenja jer bi ih prenijeli na jedno mjesto; prenijetim predmetima omogućili bi udoban i suv smještaj, i tako ih zaštitili od vlage i drugih hemijskih i fizičkih oštećenja; osigurali bi lakši nadzor organa zaštite i efikasniju, usto daleko jeftiniju (dolaženjem na samo jedno mjesto) stručnu njegu, i na kraju, a što je gotovo i najvažnije: učinili bi ih društveno korisnim, stvarajući uslove za njihovu ekspoziciju. Lijep primjer takve jedne zbirke, mi već imamo. To je Muzej Stare srpsko-pravoslavne crkve u Sarajevu, koji je već davno postao poznat široj javnosti. Jasno je, međutim, da postavka ove zbirke trpi od mnogih nedostataka kod prezentacije umjetničkih predmeta u odnosu na zahtjeve savremene muzeološke službe. No, tu bi — rekoso — stručne snage Zavoda mogle, i trebale, da pruže pomoć. Posebno u uslovima kada dođe u pitanje osnutak i formiranje sasvim novih zbirki ovog tipa.

¹ Sarajevo, već ima takvu riznicu — Muzej srpsko-pravoslavne crkvene opštine.

U odnosu pak na predmete spomeničke vrijednosti i značaja u posjedu katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, može se reći da su oni brižnije čuvani. Bar ne postoje lake mogućnosti otuđenja, i trgovačkih transakcija, iako se na tehničku stranu zaštite tih predmeta može uputiti niz prigovora. Istina, tu ima i objektivnih poteškoća (osobito u odnosu na izložbeni prostor), ali i nemara, budući mnogi lijepi i vrijedni umjetnički predmeti trpe od vlage, crvotočine i nestručnih konzervatorsko-restauratorskih intervencija. Ali, učinjen je ozbiljan pokušaj za osnivanjem čitavog niza muzejskih zbirki. Ta je pojava, međutim, karakteristična samo za bosanske franjevačke samostane. U drugim prilikama nema takvih pokušaja. Muzejske zbirke u sastavu franjevačkih samostana u Bosni (Kreševo, Fojnica, Sutjeska, Jajce, Livno...) otvorene su javnosti, koja ih posjećuje. No, ono što smo predhodno rekli o potrebi stručne i tehničke pomoći konzervatora u pravcu postavljanja i uređenja konfesionalnih zbirki — u skladu s najnovijim iskustvima muzeološke službe — dobiva i ovdje svoje puno opravdanje. Također i mnogi predmeti od umjetničke vrijednosti — svojina islamske vjerske zajednice — trpe od istih teškoća. Uprava Vakufa je preuzela početne korake u pravcu formiranja Muzeja islamske umjetnosti u Bosni i Hercegovini. No, nema znakova da je ta akcija daleko poodmakla. Više razloga govori u prilog konstatacije da se ona zaustavila. Za to vrijeme mnogi vrijedni predmeti iz sastava inventara starih džamija i drugih vakufskih zgrada — razbacani u neredu — nestaju (kameni i metalni ćiraci, epigrafski natpisi, lehve — i posebno ulomci dekorativne arhitekture...) Biće potrebno da se i u ovom pravcu preduzmu odgovarajuće mjere oko prikupljanja tih predmeta i njihove ekspozicije na jednom (mjestu, dakle, u Muzeju.

To što smo naveli za pokretne crkvene predmete vrijedi i za brojne usamljene spomenike opće društvene imovine. Makar princip zadržavanja spomenika in situ treba poštivati, u izuzetnim slučajevima, kada se radi o predmetima veće vrijednosti, izolovanim od kontakta s ljudima, osamljenim i izloženim latentnoj mogućnosti uništenja i oštećenja — potrebno je razmotriti mogućnosti njihovog prenošenja na sigurna mjesta, u cilju njihovog izlaganja. Ovo posebno vrijedi za razne vrste nadgrobnih spomenika, naročito za stećke, koji su — i inače — vrlo često, i na razne načine, oštećivani i uništavani (Teslić, Klotijevac kod Srebrenice, Šekovići kod Vlasenice, Bašići kod Gacka...). Ne dolazi u obzir prenošenje takvih objekata iz sastava kompletnih nekropola, makoliko one bile udaljene od civilizacije. Za takve slučajeve preporučljivije je sačiniti gipsane kopije, i iste koristiti kao muzejske eksponate.

U tijesnoj vezi s ovim stoji i potreba osnivanja jedne komisije radnje koja bi (se bavila otkupom i prodajom predmeta spomeničkog značaja i vrijednosti. Država, konkretnije Zavod, morala bi u tom slučaju da raspolaže izvjesnim finansijskim fondom za ovu svrhu, da bi mogla vršiti otkup predmeta i njihovu distribuciju muzejima i galerijama. Tim putem spriječili bi — bar dobrim dijelom — nedozvoljenu trgovinu sa spomenicima kulture, usto obogatili muzejske zbirke novim predmetima za izlaganje.

To bi, uglavnom, bile mjere koje smatram da bi trebalo preduzeti u pravcu efikasnije zaštite i potpunijeg prezentiranja pokretnih spomenika izvan muzeja i galerija. Drugačije je, međutim, stanje nepokretnih spomenika kulture i prirode.

Ako pođemo od pretpostavke da su objekti, koji u sebi sumiraju najbolji zbir estetsko-umjetničkih kvaliteta i istorijskih vrijednosti stavljeni pod zaštitu države, onda pitanje njihove prezentacije za potrebe javnosti stoji izvan diskusije. Praksa, međutim, pokazuje — da se interes javnosti proteže i na veći broj spomenika, koji su — pravno — ostali nezaštićeni. No, to je interesovanje efemernog karaktera, plod slučajnosti i može se poistovjetiti s radoznalošću, s pasioniranim ljubavi za »starine«. U takvim slučajevima, smatram, nije potrebno naše aktivno učešće i posredstvo. Planska i sistematska aktivnost u pravcu prezentacije nepokretnih spomenika kulture treba da je usmjerena samo na one objekte i spomeničke grupe koji u sebi sadrže maksimum estetskih i umjetničkih vrijednosti, i koji predstavljaju vrhunske vrijednosti s istorijskog i kulturnog aspekta. Već i samo upoznavanje takvih vrijednosti pomoći će u pozitivnom smislu. Izbor spomenika manjeg značaja i vrijednosti neće donijeti one rezultate koje budemo željeli. Zbog navedenog, izboru spomenika u svrhe koje ovdje ističemo moramo posvetiti vrlo ozbiljnu pažnju. Oni, pak, spomenici za koje smatramo da mogu biti od interesa samo za užu krug stručnjaka ne bi trebalo da budu te nove škole za širenje prosvjete i kulture.

Da je neki spomenik kulture pod zaštitom države, upozorava metalna pločica s konvencionalnim tekstom: »Ovaj spomenik kulture stoji pod zaštitom države«. I nijedno slovo više. Neupućen gledalac bez pomoći stručnog vodstva — zastaće pred tim upozorenjem i razgledati objekat. On će ga dugo obilaziti, ali ga neće razumjeti. Prepušten sam sebi, on — zacijelo — neće nikada otkriti tajnu njegovih spomeničkih vrijednosti!

Na ovom mjestu našeg izlaganja mi bi se već mogli zaustaviti i upitati: Kakvu smo (konzervatori) uslugu učinili tom građaninu? Jest, istina, uspjeli smo skrenuti njegovu pažnju i zaustaviti

ga pred spomenikom, što već samo po sebi ne predstavlja neuspjeh. Ali, to nije ni poseban uspjeh, jer vrlo je lako moguće da bi se taj prolaznik i sam zaustavio i bez onih naših, i inače, jedva primjetnih pločica, koje — uostalom — prvotno, nisu ni bile sačinjene da privlače građane spomenicima radi njihovog razgledanja. Stvarna njihova funkcija je bila, a i sada je ostala, da služe kao upozorenja svakom građaninu da on tu ne može preduzimati nikakvu samovoljnu akciju na objektu i bez konsultacije organa zaštite. Za štetočinu ona je služila kao upozorenje da u svojoj namjeri neće proći bez odgovarajućih zakonskih sankcija. U svakom slučaju, dakle, njihova funkcija stoji u najtješnjoj povezanosti s našim nastojanjem za očuvanjem spomeničkog integriteta objekta. U tom smislu ove pločice i danas služe svojoj svrsi.

No, u pravcu tumačenja spomeničkih vrijednosti objekta potrebno je — ukoliko se to praktično da izvesti — sačiniti i druge ploče na kojima bi — u formi eseja — bila istaknuta (suštinska, dakle, spomenička svojstva objekta, kroz to i razlozi njegove zaštite. Samo tako mi ćemo pomoći slučajnom prolazniku da se pravilno orijentira pred objektom i crpi onu korist koju uopšte može imati kod takvog susreta. Tekst ploče mora da je u punoj saglasnosti s naučnom istinom o objektu, ispisan u formi koja će obezbijediti punu čitljivost i gramatički ispravnu izvedbu. Tehnička oprema ploče, njen oblik, veličina, materijal iz koje je sačinjena i mjesto njene postave — moraju da stoje u harmoničnom odnosu s objektom i na način koji ne bi smio da naruši izvornu ljepotu spomenika i njegove okoline. Da se to osigura — preporučljivo je kreativno rješenje prepuštiti likovnim umjetnicima i arhitektima, koji će ga izvesti u tijesnoj kolaboraciji s konzervatorima. Ove ploče — rekosmo — služile bi kao pravilno objašnjenje spomeničkih svojstava objekta pojedincu-građaninu, ili manjoj grupi ljudi, koja se slučajno zatekla pred njim. Od pomoći u ovakvim prilikama mogle bi biti i kraće ilustrovane brošure o objektu, koje bi pružile i nešto potpunija objašnjenja. Za plansko i sistematsko objašnjavanje spomenika i njihovo korištenje u nastavno-vaspitne svrhe, kod obrazovanja širih masa potrebno je prići organizaciji šireg i trajnijeg programa. Na ovom poslu angažovali bi se najbolji stručnjaci — poznavaoци spomeničkih vrijednosti zaštićenih objekata i likovni pedagozi. No, da bi uspjeh bio zajamčen potrebno je izvršiti nabavku odgovarajuće tehničke opreme i predhodno osposobljenje objekata za ovu svrhu. Spomenik, dakle, treba urediti tako da on bude privlačan (ne u smislu jeftine atraktivnosti i dopadljivosti), sposoban da izađe u susret publici i da je dovede u svoje prostorije. Za tako privučenu publiku, pozvani stručnjaci drže predavanja praćena projek-

cijama. Predavanja se odnose na sam objekat, ali mogu obuhvatiti i različite druge, i uglavnom srodne teme. Naprimjer, u jednom spomeniku stambene islamske arhitekture, konkretno u Svrzinoj kući, mogao bi se organizovati ciklus predavanja na temu: »Bosanska kuća«, »Unutrašnjost bosanske kuće«, »Feudalna arhitektura turskog doba«, »Statični i konstruktivni principi islamske arhitekture«, i slično tome. U tim i takvim zgodama i prikazivanje kraćih dokumentarnih filmova koji bi obrađivali ovu tematiku, bilo bi itekako korisno.

Sistem tzv. vizit konferansa pred spomenicima, kakav je oblik nedavno iniciran kod nas — i prvi puta praktično ispitan u vrijeme proslave »Nedjelje muzeja spomenika kulture i prirode« (1957), dao je dobre rezultate. Stručni obilazak spomenika namijenjen široj javnosti najavljen je kroz štampu i preko radija. Na zakazanom mjestu okuplja se građanstvo da bi onda, pod vodstvom dva ili više stručnjaka, obišli spomenički kompleks. Objašnjenja stručnjaka gube formu konvencionalnih predavanja. Više su to živa, naizmjenična objašnjenja tumača koji dobro poznaju materiju i koju na interesantan način i u zanimljivoj formi prenose skupu. Ovakav pristup spomenicima ne može biti kampanjski. On mora da je stalan i da se odvija tokom čitave godine (u Francuskoj, organizaciju ovog tipa obilaska spomenika provodi Ministarstvo prosvjete).

U našoj dnevnoj praksi zatajila je publicistička djelatnost o spomenicima, koja bi — također — mogla doprinijeti njihovoj popularizaciji, kroz to i uspješnijoj prezentaciji. Sve što se kod nas piše i što se pisalo o spomenicima bilo je sačinjeno ili u vidu strogo stručne literature namijenjene najužem krugu stručnjaka, ili su to pak laki novinski članci, impresije prolaznika, svježije nabačene, često bez naučne osnove. Onaj drugi oblik, koji bi trebao da pretstavlja adekvatnije rješenje, međutim, nije našao životnu primjenu. Radi se, naime, o potrebi pisanja kraćih monografskih studija o značajnijim objektima, ili grupama objekata, (spomeničkim kompleksima ili vrstama spomenika, i sl. Čitanje ovakvih studija ne smije da zamara publiku. Knjiga treba da je zanimljiva po sadržaju, bogata ilustrativnim materijalom. Esej je ona vrsta koja bi mogla da uključi takve kvalitete i vrijednosti i zbog toga bi u ovom slučaju bio i najprihvatljivija forma.

Da bi uspjeh ovako zamišljenih edicija bio osiguran i široko popularan, njihove cijene treba da su pristupačne (svakom građaninu, uprkos relativno nešto skupljih troškova štampanja. Organizovanom prodajom i distribucijom ovakvih publikacija pomoći ćemo svakom pojedincu i grupama koje nisu imale priliku da dobiju detaljnija objašnjenja stručnjaka. Na taj način oni će moći da

kompletiraju poznavanje spomenika koje su dobili kod čitanja »ploča s objašnjenjima. Usto će imati i stalan podsjetnik, koji će im — kada god to bude trebalo — dovesti u sjećanje ono što budu htjeli da ponovno saznaju o objektu.

U izvjesnom smislu — u naše razmatranje trebalo bi uključiti i organizaciju rada kod izrade i distribucije razglednih karata na temu »spomenik kulture«. Makar su te karte, prije svega, sredstvo namijenjeno u agitaciono-popularizatorske svrhe, one — u izvjesnom smislu — pomažu kompletnijoj našoj predstavi o stvarnim umjetničkim i estetskim vrijednostima objekta. Ovo samo u slučaju kada se organizacija takvog rada povjeri najboljim poznavateljima umjetničke vrijednosti spomenika. U takvim slučajevima treba očekivati da će fotokamera otkriti mnoge zanimljive elemente, kakve nismo mogli vidjeti prostim okom. Zato će prodaja tih karata stvoriti u našem sjećanju daleko sveobuhvatniju predstavu o objektu i tako popuniti naš sud o stvarnoj njegovoj vrijednosti.

Polazeći od činjenice da je i kopiranje zidnih slika jedan od načina njihovog očuvanja, usto i pogodna forma prezentacije — potrebno je organizovati jednu širu akciju na kopiranje domaćeg živopisa i drugih zidnih slika u našoj Republici. Solidno sakupljeni fundus najkvalitetnijih kopija treba da posluži kao sadržaj jedne pokretne izložbe, koja bi obišla čitav teritorij Bosne i Hercegovine. Takva izložba ne samo da će široj javnosti pružiti uvid u stanje i kvalitet našeg srednjovjekovnog zidnog slikarstva, već bi pomogla i osnovnom zadatku kojega ovdje pokrećemo: na planu estetskog odgoja domaće javnosti.

Iznoseći ovih nekoliko opservacija — željeli smo potaći pitanje, koje je — uzgred rečeno — veoma važno i aktuelno, a koje, nažalost, nije dosada tretirano. No, kada smo ga pomenuli, odmah se postavlja i drugo pitanje: u čiju dužnost i nadležnost spadaju ovi poslovi? Da li organa zaštite, društvenih i političkih organizacija, narodnih odbora, turističkih društava i društava prijatelja starina, i slično? Meni se čini da je to prevashodna briga organa zaštite. Briga koja bi na neki način kompletirala, i zaokružila u cjelinu, sve one naše dužnosti i obaveze koje imamo u svom programu zaštite nacionalnog kulturnog nasljeđa. Oni bi (organi zaštite) bili dužni da iznalaze sve to

nove forme i oblike uspostavljanja što tješnjih veza između spomenika i čovjeka, što bogatijih, dakle, formi kulturno-prosvjetnog rada na spomenicima. Prema tome, oni bi u svom organizacionom sastavu trebali da imaju neku vrstu pedagoškog centra, koji bi preuzeo na sebe i tu odgovornu društvenu funkciju.

Naravno, za stavljanje u život ovakvog programa treba imati obezbjedjenu materijalnu osnovu, stručni kadar, odgovarajuću tehničku opremu i kvalitetan, za ovu svrhu, posebno osposobljen kvantum (spomenika, što opet, sobom povlači nove materijalne izdatke. A da se do njih dođe — potreban je, prije svega, plan i program rada koji će jasno fiksirati sve ono što želimo postići. Dakle, mora biti jasan u svojoj osnovnoj koncepciji. Najvjerovatnije je pretpostaviti da u tom slučaju neće izostati i potrebno razumijevanje odgovornih faktora, a tako i novčane subvencije u ovu svrhu. U takvoj situaciji — sasvim je normalno očekivati — došla bi puna pomoć i drugih društvenih i političkih faktora, posebno onih neposredno zainteresovanih za pitanja prosvjete i kulture.

Nije suvišno, u ovoj prilici, istaći i korist koju bi — u ovom radu mogli imati od društava prijatelja starina — kakva bi mogla postojati u svim spomenički važnim mjestima (Sarajevo, Mostar, Jajce, Foča, Trebinje, Bihać, Stolac, itd.). Takva društva mogla bi dati važan doprinos opštem naporu za očuvanjem kulturno-istorijskog nasljeđa, a tako i na poslovima prezentacije spomenika kulture u prosvjetno-vaspitne svrhe. Instrukтивan primjer u tom pravcu jeste »Društvo prijatelja dubrovačkih starina«, koje je do danas — u svoj sastav okupilo oko 400 redovnih članova i mnoštvo drugih saradnika. Svoj plodan rad ono je — prije izvjesnog vremena — krunisalo još jednim novim (uspjehom. Uvodeći instituciju novčanih nagrada za svakog pojedinca — nalaznika nekog umjetnički ili arhitektonski zanimljivog fragmenta, Društvo je, za kratko vrijeme, sakupilo lijep izbor raznih ulomaka dubrovačke arhitekture (posebno iz vremena gotike i renesanse) od kojih je sačinjena velika zbirka, i tako otvorilo jedan nov muzej — Muzej fragmenata dubrovačke arhitekture, u tvrđavi Bokar. Šta on znači za Dubrovnik nije potrebno naglašavati. No, u svakom slučaju ovo je primjer koji može da služi za ugled, i kojega treba slijediti...

PRESENTATION OF CULTURAL MONUMENTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Museums take care how to present museum objects; therefore the author is not interested in that point. He is interested in the presentation of unmovable cultural monuments and in those which are out of museums' reach. The presentation of such monuments is rather acute and to this day quite unsettled. The author criticizes the absence of directions and plans for such presentation. He does not like accidental actions and campaigns as »Seven days dedicated to museums, cultural and natural monuments«. Monuments are exploited as tourist attractions and curiosities. Their interpreters are professional guides and they do not know many details. They give only general description of objects with rare anecdotes and stories. Interpretations of this kind are made for foreigners and travellers and they have only tourist effects of propaganda. Interpretation of other kind — educational and scientific — is missing, although it

is more important than the first, because it should be dedicated to numerous domestic audience. In fact there were of no scientific base. The author claims that under such conditions as we have in socialism, cultural and natural monuments should serve primarily in educational purpose; they should become schools for spreading culture and education among people. To achieve this purpose, elastic and new forms of presentation must be found; suitable institutions must be chosen, money ensured and monuments must be selected also.

The author analyzes peculiarities of monuments in Bosnia and Herzegovina and he suggests some concrete details of plans and activities in order to present at least monuments of the highest importance and value. At last he suggests the best experts to be chosen and engaged in this important cultural mission.

LES PROBLÈMES DE LA PRÉSENTATION DES MONUMENTS CULTURELS

En laissant tomber le problème de la présentation des objets des musées qui fait partie de la préoccupation des employés des musées et appartient dans le domaine de la muséologie l'auteur de cet article souligne que le problème de la présentation aussi bien des monuments culturels immobiles que des monuments mobiles en dehors des collections des musées n'a pas été embrassé jusqu'ici. Tout est laissé au pur hasard, à quelque action temporaire (par exemple dans le cadre de la célébration de la «Semaine des musées, des monuments de la culture et de la nature»). En ce sens des bases et des instructions solides n'existent pas. A côté de l'utilisation pour les besoins quotidiens de l'économie on exploite les monuments comme les attractions et les curiosités touristiques. Leurs interprètes, qui sont en général des guides professionnels avec, le plus souvent, des connaissances misérables de la matière qu'ils expliquent, ne donnent qu'une description générale de l'objet, entrelacée par touristes étrangers et elle est au fond d'un caractère propagandiste, — donc attractive au point de vue de tourisme. Par contre l'interprétation culturelle, scientifique et éducative (dans un sens historique, artistique et esthétique) que devrait être destinée à notre public c'est à dire aux larges cercles des citoyens — est complètement négligée. Des tentatives et des emprises

ments rares effectués dans ce sens sont d'un caractère éphémère et sans un fondement scientifique solide. Colculées pour une ou deux occasions, telles adhésions ne sont ni systématiques ni étudiées au point de vue professionnel et scientifique.

En outre, l'auteur considère que dans les conditions du développement de la société socialiste les monuments de la culture et de la nature devraient en premier lieu servir au but pédagogique et éducatif, et il faudrait qu'ils deviennent les écoles de la diffusion de l'instruction et de la culture dans le peuple. A cause de ce qu'on vient de dire il est nécessaire d'étudier et de trouver les formes et les façons convenables de la présentation, désigner les organes qui en seraient constamment chargés, assurer les moyens matériels, faire le choix des monuments, et les rendre capables pour cette tâche.

Enfin, l'auteur de l'article insiste sur les particularités du fonds des monuments de la Bosnie et Herzégovine et puis il donne des propositions concrètes pour la présentation des monuments d'une haute valeur du point de vue historique et artistique. Pour ce travail on engagerait des meilleurs spécialistes — connaisseurs des valeurs des objets protégés, en tant que monuments, et des pédagogues des beaux-arts.